

הישיבה המאיתים ארכעים ואחת (רמא)

ביום כ"ט באייר התשנ"ח (25 במאי 1998) בשעה 15.00, בבית האקדמיה בירושלים.

הנוכחים: החברים ארי אבנר, שרגא אירמאי, אילן אלדר, אהרן אמיר, זאב בן-חיים, יהושע בלאו, משה בר-אשר (יו"ר), אהרן דותן, שולמית הראבן, אברהם טל, אבנר טריינין, יוסף יהלום, ישראל ייבין, אהרן מגד, שלמה מורג, גד בן-עמי צרפתי, מנחם צבי קדרי, יהודה רצהבי; החברים-היועצים אפרים חזן, קציעה כ"ץ, מנחם קיסטר; המנהל הכללי של האקדמיה נתן אפרתי; עובדי המזכירות המדעית גבריאל בירנבאום, רונית גדיש, עינת גונן, קרן דובנוב, צביה זמירי, מלכה זמלי, רחל סליג; יועצת הלשון ברשות השידור רות אלמגור-רמון. בחלק ב של הישיבה נכחו גם שר החינוך התרבות והספורט, הרב יצחק לוי, וראש מנהל התרבות מיכה ינון.

סדר היום: חלק א

- א. הצגת הטיוטה של 'החלטות האקדמיה בדקדוק' (תשי"ג-תשנ"ח)
- ב. שינוי בכללי שמות התרכובות בכימיה אורגנית ואי-אורגנית
- ג. מונחים בטכנולוגיית המידע
- ד. גבר, שְׁלֵטָנִי; כדור-עף

חלק ב - ישיבה חגיגית לכבוד שנת היובל למדינה

- א. הרצאת נשיא האקדמיה משה בר-אשר: "האקדמיה והלשון העברית"
- ב. הרצאת אהרן מגד: "הספרות ותחיית הלשון העברית"
- ג. דברי השר הרב יצחק לוי

חלק א

א. הצגת הטיוטה של 'החלטות האקדמיה בדקדוק' (תשי"ג-תשנ"ח)

מ' בר-אשר: אני מתכבד לפתוח את הישיבה. בחלקה הראשון נעסוק בשני סעיפים; הראשון בהם - טיוטת ספר החלטות האקדמיה בדקדוק - הוא בעל חשיבות רבה.

בחלקה השני תהפוך הישיבה לישיבה חגיגית לציון שנת היובל למדינה, ובה ישתתף שר החינוך הרב יצחק לוי, החוזר בדקות אלו ממש ממדריד. המזכירות המדעית טרחה בשנים האחרונות על איסוף החלטות האקדמיה בדקדוק ועל ריכוזן בחוברת אחת. החברים יתבקשו לעיין בחוברת בקפידה ולהעיר את הערותיהם הן באשר לניסוח הכללים הן באשר לפרטים. תציג אותה בפנינו הגב' גדיש, מרכזת פעילות המזכירות המדעית.

ר' גדיש: כפי שהבטחנו בישיבת המליאה רלו, בשלהי תשרי השתא, אנחנו שמחים להביא לפניכם את הטייטה של ספר החלטות האקדמיה בדקדוק. אפתח בתיאור קצר של גלגולו של הספר, ואחר כך אעמוד על כמה בעיות ופתרונות שהעסיקו אותנו במהלך עריכתו.

את המְזֵקָה ליזמת הכינוס של החלטות האקדמיה בדקדוק אנחנו גאים להעניק לחברתנו ומורתנו שושנה בהט, עליה השלום, שהחלה במלאכה זו בשנת התש"ן, היא שנת הלשון. מדובר היה אז בראש ובראשונה בכל אותן ההחלטות שלא זכו לחתימתו של שר החינוך ולא התפרסמו ברשומות, והיו פזורות בכרכי זיכרונות האקדמיה. בעקבות פעולתה זו של שושנה בהט הכיין יוסף עופר מן המזכירות המדעית תכנית-אב לספר שיחזיק את כל החלטות האקדמיה, היינו החלטות הדקדוק, הכתיב, הפיסוק, התעתיק והמילים בשימוש כללי, וכן רשימה של המילונים ושל קובצי המונחים שיצאו מימי ועד הלשון ועד ימינו. לפי ראייתו, ספר זה אמור לצאת במהדורות מעודכנות מזמן לעתיד בעקבות קבלת ההחלטות באקדמיה.

מכיוון שפעולות העריכה והניסוח אורכות שנים, ובמיוחד כשמדובר בפרסום רחב היקף, התרכזה פעולתנו בשלב הראשון בהחלטות שאושרו במליאה אך לא הוגשו לשר החינוך. ואמנם בשנת התשנ"ד נשלחה לחתימת שר החינוך רשימת החלטות, וזו יצאה בחוברת בשם "החלטות בדקדוק ומילים בשימוש כללי", והופצה בציבור. אז נפנינו לעסוק בהכנת ספר החלטות, והוא נערך וגובש בד בבד עם העבודה השוטפת בוועדת הדקדוק. תנופה רבה קיבלה עבודת העריכה עם הצטרפותה של הגב' עינת גונן למזכירות המדעית, שכישרונה רב לה בעמידה על פרצות בכללים – הן בדרך ניסוחם הן בחסרונן של מילים החורגות מהם.

ויכוח התעורר במזכירות המדעית אם לדבוק בתכנית הגדולה, תכנית-האב שהגה האד' עופר, או להסתפק בשלב הזה בספר החלטות זוטא. הטייטה שלפניכם היא הכרעה לטובת התכנית הקטנה. הסיבה לכך כפולה: בשנת התשנ"ד יצאה לאור החוברת הכוללת את כללי הכתיב והפיסוק החדשים, ורבים כבר רכשו אותה; מכיוון שכללי התעתיק – הן מעברית לכתב לטיני הן מלועזית לעברית – רחוקים עדיין מפתרון, אין התכנית הגדולה יכולה ממילא לצאת אל הפועל בשלמותה. לשתי הסיבות האלה מצטרפת העובדה שכללי נטיית השם שיצאו לאור בילקוט הפרסומים אזלו, וגם חלו בהם שינויים רבים, ולכן אין עוד למכרם בצורתם זו.

לפניכם אפוא טייטה של ספר החלטות בדקדוק. לפרקן הראשון – כללים בנטיית השם – יוחדו עיקר לבטי העריכה. סעיפו הראשון – כללי הקמץ – פורסם עוד בשנת התשכ"א, ויתר סעיפיו – כללי הפתח, החולם, הצירי והסגול – נקבעו במהלך השנים

התשכ"ו-התשמ"ב, ופורסמו ברשומות בשנת התשמ"ד. מדובר בעשרות שנות עבודה שהביאו להתגבשות הכללים ולפרסומם הראשון. כידוע, העבודה בדקדוק החלה עוד בימי ועד הלשון, וזכינו זכות גדולה שהאד' בן-חיים עודנו מלווה את הפעולה במלוא נמרצותו ומעורבותו, כאז כן עתה. על נפתולי דרכה של ועדת הדקדוק מיום הקמתה בראשית שנות הארבעים הוא מעמידנו גם ישירות בשיחות עמו ובישיבות ועדת הדקדוק וגם באמצעות ספרו במלחמתה של לשון.

הפרק הראשון, העוסק כאמור בנטיית השם, מחזיק כמחצית הספר. זהו המקיף והמסובך בפרקים. הניסיון להעמיד כללים מקיפים לפרק מפרקי הדקדוק היה ניסיון נועז. כאשר הוחל בעבודה זו אי אפשר היה לדבר עדיין על העברית כלשון חיה ממש. התקווה הייתה שהכללים שיתקבלו יילמדו כסדרם בבתי הספר, מפיות העוללים ייסדו עוז, וכך ייעשו הכללים נחלת הציבור הרחב. היום נטיית השם אינה נלמדת בבתי הספר כלל, ואף משמשת בדיבור מעט, להוציא את צורות הרבים והנסמך. מאחר שמדובר בלשון חיה, אפשר להבחין במנגנונים סותרים הפועלים בקרב הדוברים: יש המקיימים את התנועות בצורות הנוטות גם במקום שדינן להתקצר לשווא, כגון שְׁעוֹת עבודה, דְּמַמַּת מוֹת, תוֹצְאוֹת לוֹואי, מוֹשְׁבוֹת הַבְּרוֹן, חֲבֵרַת הַכְּנַסַּת; ויש המקצרים אותן במקום שהן אמורות להתקיים, כגון מוֹסְדוֹת כְּלָלִיִּים, פְּרִטִי פְּרִטִים, לְקוֹחָה, תוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, הוֹצְאוֹת יתָר, חֲמִישָׁה שְׁבוּעוֹת ולאחרונה גם תורתם אֲמָנוֹת. אם כן, אל כובד המורשת הסבוכה של העברית הצטרף גורם חשוב – הרגלי הדיבור של הציבור.

דוגמה לכלל שהתהפך על ראשו בעקבות זאת הוא נטיית השמות במשקל פְּעֻלָּה. נוסחו המקורי של הכלל היה זה: "משקל פְּעֻלָּה נוטה בדרך כלל בביטול הקמץ"; זאת על פי הכלל הרגיל, כלל ב, שלפיו "ברגיל קמץ גדול הבא בשם הנפרד בהברה מוטעמת או בהברה הסמוכה לטעם, משתנה לשווא". ואילו עתה הכלל אומר: "משקל פְּעֻלָּה נוטה בדרך כלל בקיום הקמץ". וכך לכלל הרגיל, כלל ב, קמים עוד ועוד חריגים, קמים עליו לכלותו.

גם להתרחבות אוצר המילים יש השפעה על הכללים. בעיקר הדבר אמור במקומות שהכלל הושתת על הגדרה סמנטית. כך למשל אי אפשר היה להותיר על כנו את הכלל הנוגע לסיומת ךְּ. הכלל המקורי אמר כך: "הקמץ הגדול מתקיים בסיומת ךְּ בשמות המציינים עיסוק או תכונה". אין בנוסח זה כדי לכלול שמות כמו מזגן מחד גיסא ואילן וביתן מאידך גיסא, ועל כן הכלל נוסח אחרת, ולשונו היום היא: "שמות המסתיימים ב־ךְ וסיומת זו היא צורן סופי או חלק של המשקל... הקמץ שבסיומת מתקיים בנטייה". מכלל זה יצאו שלוש רשימות של שמות. יש להדגיש כי שינויים אלו הובאו לא מכבר לאישור המליאה, שהרי אין בהם משום לבטי עריכה וניסוח בלבד, אלא עניינים שבמהות.

אחת הבעיות הקשות בכללים היא ההיזקקות לרשימות של מילים היוצאות מן הכלל. הדוגמה הבולטת היא רשימת החריגים למשקל פְּעֻלָּה/פְּעִיל שבפרק 2. האקדמיה החליטה כי שמות שאין להוסיף להם סיומת נקבה, צורתם תהיה בשווא, כלומר משקל פְּעִיל. ברם לכלל הזה שישים ושבעה(!) חריגים, ועל פתחה של רשימה זו מתדפקים עוד שמות רבים. אין תמה שהכלל מוחזר לבחינה מחודשת בוועדת הדקדוק. הוא הדין

במשקל פֶּעַל (כלל ז לכללי הצירי), שעל הרוב הצירי מתקיים בו. סעיף 2 לכלל מונה שבע עשרה מילים שהצירי בהן מתבטל ביטול חלקי.

דוגמאות נוספות תמצאו ברשימות השמות שהקמץ מתקיים בהם ואינם נכנסים לגדר אחד מכללי המשקלים. למשל, בכלל טו לכללי הקמץ היו במקור שמונה מילים; היום יש שלוש עשרה. התרחבות הרשימות נובעת מסריקת מילים בדרך ממוחשבת ומשאלות שהציבור הפנה אלינו.

כאמור כללי נטיית השם ניתנו מגילות מגילות, ולכן סבלו מחוסר אחדות משווע מכל הבחינות. לדוגמה, נקודת המוצא של כללי החולם הייתה צורות הנטייה, ומהן נלמד ניקוד השם בנפרד – בחולם מלא או חסר. ביתר הסעיפים צורת הנפרד היא נקודת המוצא, וממנה נלמדת הנטייה; במקצת הסעיפים ניתנה הדעת לכללי יסוד הנוגעים לכללים רבים, ואילו בסעיפים אחרים לא. למשל הכלל שתנועה קטנה בהברה סגורה אינה משתנה, הופיע בכללי הסגול. אנו העברנו אותו לכללי המבוא. האחדת הכללים הצריכה אפוא שינויים מרחיקי לכת, ואלה הוכנסו בשבועות האחרונים ממש.

השתדלנו גם לשלב החלטות מזדמנות על מילים יחידות בכללים השיטתיים. כך למשל ההחלטה שנתקבלה רק בעת האחרונה שצורת היחיד היא פְּדָל ובנסמך רבים פְּדָלִי, על דרך פְּרִט־פְּרִיטִי, שולבה בכלל על משקל פֶּעַל (כלל ז לכללי הקמץ), שהקמץ בו מתקיים. בעיה שטרם באה על פתרונה היא נטיית הסגוליים, הפזורה בכל סעיפי נטיית השם ודורשת עריכה וסידור.

משקלם של הפרקים השונים בחוברת שלפניכם חושף את מה שידוע לכל מי שעניין לו בדקדוק. אומר את הדברים בלשונו של האד' בן-חיים, כפי שניסחם בהרצאתו במלאות עשרים וחמש שנים לאקדמיה: "כל עוד אנו פועלים בתורת התצורה, ניקוד מלים ודרכי נטיותיהם, אנו עדיין עומדים על קרקע מוצקת של מורשה לשונית עם כל גווניה... אבל בשני התחומים הרגישים מאוד, וקרובים ללבושינו, ואנו רואים בהם את הלשון הכללית, והם התחביר והניב או הפרזיאולוגיה, לא עשתה האקדמיה דבר נורמטיבי כלשהו" [ראה במלחמתה של לשון, עמ' 138–139]. הדברים נאמרו לפני כעשרים ואחת שנים.

מאז קמה הוועדה לתקנת הלשון, אולם פרי פעולתה נותר ברובו כסדרת שאלות בלא פסיקה. בכל זאת התקבלו במרוצת השנים כמה החלטות בתחביר, והן מופיעות בחלק השני של החוברת, הקרוי "לתקנת הלשון". ברבות מההחלטות האלה הותרו שתי הדרכים המשמשות, ולפעמים אף יותר משתיים: מותר לומר גם הד"ר לוי וגם ד"ר לוי; מותר השימוש בלא לצד בלא; אפשר להגיד המסמך החברתי-כלכלי ואפשר להגיד המסמך החברתי-הכלכלי; ועוד ועוד. יש מחברי האקדמיה הסבורים כי אין זה לכבודה של האקדמיה לפרסם החלטות שאין בהן פסיקה חד-משמעית, ומוטב במקרה כזה לשתוק. אולם למזכירות המדעית החלטות אלו חשובות עד מאוד; הציבור שואל, וזקוק גם לתשובות מעין אלה.

לא הכנו עדיין את מפתח המילים לספר ההחלטות. למפתח זה חשיבות רבה בשביל אותם שואלים שאין בכונתם ללמוד את הכללים, ונחוץ להם רק פרט זה או אחר. המפתח עתיד לפתוח בפניהם את הספר כמבוקשם.

כאן המקום לחזור ולהדגיש כי אין מדובר בספר הדקדוק של האקדמיה. אין זה אלא

קובץ של החלטות הדקדוק שקיבל המוסד הזה בכל שנותיו, וחובתנו להביאן לידיעת הציבור; הרי המידע של הציבור הוא.

ההחלטות המובאות כאן כבר אושרו במליאה, ומבחינה פורמלית אינן זקוקות לאישור נוסף. אולם כינוסן של החלטות שנתקבלו בזמנים שונים ובהקשרים שונים – ובהן גם החלטות על פרטים וגם החלטות מערכתיות – והצגתן כמקשה אחת מעמידים לעיני הקורא תמונה אחרת. מסיבה זו מובאים הדברים אל מליאת האקדמיה. בקשתנו היא שתעינו בכללים ותעבירו אלינו בתוך חודש את הערותיכם.

מ' בראשור: אני מחזיק טובה מרובה למזכירות המדעית ומברכה על עבודתה היסודית. היקף שעות העבודה שהושקעו בהכנת הטיטה שלפנינו לא ישוער. אני רוצה להזכיר את אחת מהחלטות האקדמיה הראשונות, שכל החלטה של ועד הלשון שלא נתבטלה היא החלטת אקדמיה. מאחר שאנו עוסקים כעת בהחלטות האקדמיה, יש גם החלטות שטרם מצאו את ביטויין בחוברת שלפניכם.

ז' בן-חיים: אני רואה חשיבות רבה בעבודה שלפנינו: ריכוזן של החלטות הנפרסות כמעט על מאה שנה ובחינתן מחדש. במאה השנים האחרונות השתנתה הלשון עד מאוד, וחשוב שהאקדמיה תביע את דעתה בשאלה איזוהי הדרך הנכונה ללימוד הלשון. הפה שאסר יכול להתיר, ולהפך, והאקדמיה יכולה לשנות את החלטותיה, וביותר כשהחיים השתנו והשתנתה המציאות הלשונית. ברי כי איש היום אינו יכול לדבר בסגנון שעבר זמנו. לכן צריך לשקול את הדברים בקפידה ובזהירות. אינני סבור שזה יכול להיעשות בזמן קצר, אבל חשוב להתחיל.

א' חזן: מדובר בהחלטות שכבר התקבלו, והחשש שלי הוא שאם יתחילו לערער עליהן ולפתוח אותן מחדש, לא יהיה לדבר סוף.

מ' בראשור: ודאי שלא הכול ייפתח מחדש. הכוונה היא לנסות ולאתר סתירות, פרצות ופגמים, כגון אלה שעמדה עליהם הגב' גדיש. למשל כלל שיש לו קרוב לשבעים חריגים הוא בוודאי כלל פגום.

א' אלדר: ברור שאיננו באים לשנות החלטות שנתאשרו זה מכבר. אך מה באשר לבעיות ניסוח? רבים מהניסוחים עתיקי יומין, ואינם מקובלים עוד על מדע הלשון או על הוראת הלשון היום. אקח לדוגמה את הכלל הראשון בכללי המבוא, הקובע: "בשמות מלרעיים – תנועה בהברה סגורה ולא מוטעמת אינה מתקצרת לשווא בנטייה". אני בטוח שחלק ניכר מחברי האקדמיה היום אינם מדברים עוד על התקצרות תנועה לשווא. אם נציע שיפורים בנוסח הקיים, האם גם על כך יתקיים דיון?

מ' בראשור: זו בדיוק הכוונה: התקווה היא שכל אחד מחברי האקדמיה יבחן את הכללים מנקודת מבטו, ויעיר הערות בהתאם.

א' דותן: משתיפתחנה ההחלטות לעיון, ייתכן מאוד שניגדר גם לדיון בגופם של דברים. אל לנו להגביל את עצמנו מראש. מוקד הבחינה המחודשת יכול להיות מציאת סתירות ושיפור הניסוחים, אבל מרגע שהחומר מונח על שולחן המליאה, כל דבר פתוח לביקורת.

ג' בירנבאום: בעבר נשמעו קולות ששללו את הצורך לפרסם את הכללים מחדש, שהרי כבר נתפרסמו בזיכרונות האקדמיה. אולם מדי יום אנחנו נשאלים כיצד ייתכן שהמורים בבתי הספר ובאולפנים והמרצים באוניברסיטאות אינם יודעים את החלטות האקדמיה בלשון, ואין לנו מה להשיב. לא הכול יכולים לנבור בזיכרונות כדי לנסות ולהבין מה הוחלט. אני חושב אפוא שיהיה זה חג לאקדמיה כשיתפרסם ספר רשמי שיוכל גם להימכר בחנויות הספרים, ספר גלוי לכול ולא רק למזכירים המדעיים.

י' ייבין: יש מקומות שכדאי לדעתי גם להעיר על הכללים שהאקדמיה לא שינתה ושנשארים לפי הדקדוק המקובל. למשל, בהבדל מהדקדוק המסורתי החלטנו שמה השאלה תנוקד תמיד בקמץ, אך לא החלטנו כך לגבי ה"א הידיעה. בבית הספר למדתי שניקוד מה השאלה כניקוד ה"א הידיעה, ויכול אדם לבוא ולשאל מה הוא כיום דין ה"א הידיעה.

ג' בירנבאום: האקדמיה איננה באה לכתוב את דקדוק הלשון העברית. אנחנו יוצאים מההנחה שכללי הדקדוק הרגילים הנלמדים בבתי הספר ומופיעים בספרי הדקדוק השימושיים הקלטיים, שרירים כל עוד לא קבעה האקדמיה אחרת.

מ' בר-אשר: אם אין הערות נוספות, אני שב ומבקש מהחברים לעבור בבתייהם על החוברת ולהקדים ולשלוח את הערותיהם.

ב. שינוי בכללי שמות התרכובות בכימיה אורגנית ואי-אורגנית

הודעת הוועד המשותף לוועד המינוח לוועד הדקדוק

כימיה אורגנית

1. האניון בחומצה אורגנית ומלחיה יקבל את הסופית יֵי המקבילה לסופית ic-. לדוגמה: חומצה אַצְטִית, נתרן אַצְטִי; חומצה אוקסלית, נתרן אוקסלי (בזאת מתבטלת קביעה קודמת שהסופית היא תֵי).
2. שם כולל של מלחים המשמש שם עצם יקבל את הסופית טֵי, כגון אַצְטֵי, אוקסלֵי (על פי קביעה קודמת).

כימיה אי-אורגנית

3. האניון בחומצה חמצנית אי-אורגנית ובמלחיה (חנובעים מיסוד ששמו לוועזי) יקבל את הסופיות: יֵי לסיומת ic-, יֵיטי לסופית ous-. לדוגמה: חומצה פְּלוֹרִטִית – chloric acid,

נתרן פְּלוֹרִיט – sodium chlorate; חומצה פְּלוֹרִיטית – chlorous acid, נתרן פְּלוֹרִיט – sodium chlorite.

(בזאת מתבטלת קביעה קודמת בחלק הראשון של סעיף 32.2 ב"כללים לקביעת שמות התרכובות בכימיה אי-אורגנית" שהסופית היא תָּי או יֵי.)

הערה: אין שינוי בחומצות ובמלחים שהאניון שלהם נגזר משמות יסודות עבריים – חנקן, פחמן, זרחן, גפרית: חומצה חנקתית, נתרן חנקתי; חומצה גפרתית, דר-נתרן גפרתי; חומצה גפריתית, דר-נתרן גפריתי; חומצה זרחתית, תלת-נתרן זרחתי; חומצה זרחיתית, נתרן זרחיתי; חומצה פחמתית, דר-נתרן פחמתי.

4. שם כולל של מלחים המשמש שם עצם יקבל את הסופית יֵט (על פי קביעה קודמת בחלק השני של סעיף 32.2).

רקע לשינוי

בעקבות אי-שביעות רצון של הכימאים מכמה כללים לשמות תרכובות (מתוך כללים רבים שקבעו ועדות שפעלו מטעם האקדמיה) – שלחה הלשכה למינוח טכנולוגי בחיפה חוזר לראשי הפקולטות לכימיה באוניברסיטאות ולגופים העוסקים בחוראת הכימיה בבקשה לקבל את אישורם לשינוי המוצע. השינוי התקבל על דעת כל מקבלי החוזר.

לישיבת ועד המינוח וועד הדקדוק שדנה בעניין חוזמן פרופסור מן המחלקה לכימיה אורגנית באוניברסיטה העברית. השינוי התקבל בלא התנגדות.

מ' בראשר: אנו חוזרים לשעה קלה לדיונינו הרגילים. הנושא שלפנינו ושני הנושאים הבאים הם עניינים שונים שנידונו בוועד המשותף לוועד המינוח ולוועד הדקדוק. האד' אירמאי ביקש להעיר דבר מה על השינוי בכללים לקביעת שמות התרכובות בכימיה אורגנית ואי-אורגנית.

ש' אירמאי: אני מבקש רק להבהיר את הרקע לאחד השינויים. הכלל שנקבע זה מכבר היה ששמות התואר של שמות תרכובות לועזיות המסתיימות בטי"ת, כמו סוּלְפֵט, אַצְטָט, ייכתבו בתי"ו: אצטתי, סולפתי וכיו"ב. כל הכימאים, בלי יוצא מן הכלל, ביקשו לבטל את האנומליה הזאת ולנהוג כאן כמנהגנו בכל המילים הזרות, כלומר להוסיף את הסיומת יי בלבד. כך אנו מקבלים סולפטי, אצטטי וכו'. במילים עבריות יישאר כמובן המצב על כנו.

מ' בראשר: על סעיף זה לא נתקבלו הערות או ערעורים, ולכן הוא מתאשר מאליו.

א' טריינין: אני מבקש רק להעיר על נוסח ההערה בכימיה אי-אורגנית. בהערה נאמר: "אין שינוי בחומצות ובמלחים שהאניון שלהם נגזר משמות יסודות עבריים". דומני שמדויק יותר לדבר על "שמות יסודות שמוצאם עברי בלבד". חנקן, פחמן או זרחן הם יסודות ששמותיהם עבריים; לעומת זאת כלור, שנשתרש בעברית, יסודו בלעז.

מ' בראשר: אני מודה על ההערה. באין הערות אחרות ההודעה למליאה נתאשרה.

ג. מונחים בטכנולוגיית המידע

הודעת הוועד המשותף לוועד המינוח ולוועד הדקדוק

תיקונים לפרק ת"י 1080 פרק 1 (רוויזיה)

1. interoperability – תִּפְעוּלִיּוֹת בִּינִית
2. portability – שולבות
3. desktop publishing – מולות שֶׁלֶחֶן, הוֹצָאָה לָאוֹר שֶׁלֶחֶנִית
4. spreadsheet – גִּלְיוֹן עֲבוֹדָה אֶלְקֶטְרוֹנִי, גִּלְיוֹן אֶלְקֶטְרוֹנִי

מונחים מתוך פרק 13 (רוויזיה) – השלמות

1. soft-copy – תְּצוּגָה נְמוֹגָה
2. aliasing – שְׁנָשׁוֹן
3. dithering – גְּנוֹן
4. joystick – מוֹט הַגּוּי
5. puck – דִּסקָת סֶמוֹן
6. graphic tablet – לוחית גִּרְפִית
7. pointer – מְצַבֵּיעַ
9. light-pen – עֵט-אוֹר
10. refresh – רֶעָנוֹן [מדובר בהצגה מחדש של הקובץ על הצג במצב המעודכן]
11. pop-up window – חֵלוֹן צָץ
12. reengineering – הַנְדוּס מְחֻדָּשׁ
13. inverse video, reverse video – חֲזִי תְּפוּךְ, וְיָדָאֹ תְּפוּךְ
14. morph – צוּרָה מְתַמְרָת
15. trackball – כְּדוּר עֵקוּב
16. valuator – עֶרְכָן
17. window cascading – דְּרוּג חֵלוֹנוֹת

מ' בריאשר: לפניכם רשימות תיקונים והשלמות למילון גדול של מונחים בטכנולוגיית המידע. הרשימות אושרו בוועד המשותף ונשלחו אל החברים בשבוע שעבר. נשמח עתה לשמוע עליהן שאלות והערות.

א' דותן: האם אפשר להסביר את מונח מס' 2 לפרק 1 – שולבות?

ש' אירמאי: אינני איש מקצוע בתחום טכנולוגיית המידע, וחבל שאיש מאנשי המקצוע לא הוזמן לכאן. ראוי היה למצער לזמן את יו"ר הוועדה האד' אמנון שפירא. אני סבור כי יש לדון במונח כשהגדרה הרשמית של מכון התקנים נמצאת לנגד עינינו. בתחום זה אין לסמוך על משמעותן של המילים בחיי היום-יום, כי בשימושן המקצועי הן יכולות לבוא במשמעות שונה לגמרי.

מ' בר-אשר: זכור לי שאנשי המקצוע בוועדה הציעו יבילות, בבואה של המונח באנגלית portability, אך התברר שאין מדובר כלל בהובלה של תכנות שונות, אלא בשילובן זו בזו בתוך מערכת. המונח האנגלי יש בו כדי להטעות. לפיכך הצעתי שולבות.

א' אבנר: אם כן, מדוע לא שְׁלִיבוֹת?

מ' בר-אשר: המילה שְׁלִיבוֹת הייתה תפוסה.

א' טריינין: מונח 13 חזי הפוף – אני חושש שבכתיב חסר ניקוד לא ניתן יהיה להבין כיצד לקרוא ולהגות את המילה חוזי.

ג' בירנבאום: המילה חוזי לא הומצאה לצורך המילון הזה. היא קיימת כבר עשרות שנים.

א' דותן: המונח המלא ברשימה הוא inverse video, reverse video חזי הפוף, וידאו הפוף. אם האקדמיה עומדת על דעתה להכניס את חוזי חלף וידאו, מדוע לאפשר גם את וידאו ולהקטין מלכתחילה את הסיכוי שחוזי ייקלט? אם האקדמיה סבורה שאין סיכוי שהמונח חוזי ייקלט, אולי כדאי שלא להביאו כלל.

מ' זמלי: אני מסכימה עם האד' דותן. עליי רק לציין שהמילה חוזי כבר משמשת בפי אנשי המקצוע. כך שמעתי בדיוני ועדת האלקטרוניקה שבמכון התקנים, כך שמעתי מפי מרצים באוניברסיטת תל-אביב ומפי אנשי בזק, וכך אף מופיע במכרזים בעיתונים.

ש' אירמאי: שתי המילים חוזי, וידאו נתאשרו כי יש צורך בשתייהן. וידאו סתם הוא חוזי, אך יש גם צירופים שהווידאו משמש בהם ואין להמירו, למשל וידאוגרף.

מ' בר-אשר: אני מצטרף לדברי האד' דותן והגב' זמלי. זה שנים אני טוען וממליץ שלא לאשר כפלי מונחים. אם חוזי נוהג בין אנשי המקצוע, אין סיבה לקבל גם את וידאו. יש כאן מצב מוזר: אנשי המקצוע מחזיקים במונח העברי, ובציבור הרחב, היינו בעברית הכללית, משמשת המילה הלועזית. נצביע אפוא על הצעת האד' דותן לקבוע מונח אחד בלבד חזי הפוף ועל הצעת האד' אירמאי לקבוע חזי הפוף, וידאו הפוף זה לצד זה.

הצבעה

בעד חזי הפוף בלבד – 10

בעד חזי הפוף, וידאו הפוף – 4

הוחלט: חזי הפוף (inverse video, reverse video).

א' טל: אפשר לקבל הסבר על מונח 2 לפרק 13 – שְׁנֵשׁוֹן (aliasing)?

ש' אירמאי: את המונח הציע ביאליק ל'צורת העלים המשוננים'. ב־aliasing התמונה המתקבלת בצג המחשב מטושטשת, דמוית מסור, כאילו הייתה בעלת שיניים.

ש' מורג: מילון למונחי הבלשנות עוד אין לנו, אך בפונטיקה משתמשים בשנשוֹן ל'מעטק הגיים שורקים לבין־שיניים', כמעטק שהיה בספרדית במאה השש עשרה. כפי שאני מבין מדובר כאן בזיגוג, ואולי אין צורך בשנשוֹן.

מ' בר־אשר: ראשית, אנשי מקצוע כבר משתמשים בשנשוֹן. שנית, זיגוג היא מילה לועזית ומקבילתה העברית היא סְקָסְף. דא עקא שאין לומר על תמונה שהיא מסוכסכת.

מ' זמלי: מונח 3 בפרק 1 הוא מולות שְׁלָחַן. לעומת קביעות קודמות השם מולות בא כן בלא גרשיים, ובכך למעשה הופכת האקדמיה את ראשי התיבות למילה עצמאית. המקרה היחיד שנהגנו כך היה במילה דוח, והסיבה הייתה שכבר נגזרו אז מילים עצמאיות, כגון לדוות, דיווח, מראשי התיבות דו"ת. אינני רואה מקום לעשות כן גם במקרה דנן.

מ' בר־אשר: הערתך מתקבלת. יוספו גרשיים.

מ' קיסטר: הערה כללית: כדאי אולי לשלוח לחברים גם את הגדרות המונחים, לא רק את תרגומם לאנגלית, כדי שנבין במה מדובר.

מ' בר־אשר: זהו מנהגה של האקדמיה; היא אינה כותבת מילון הגדרות. אך בוועדה מתבררים המונחים לאשורם.

א' טריינין: בכל זאת ראוי לתת בחומר המובא בפנינו תיאור קצר של המונחים, גם אם לא הגדרה מדויקת; ולו שורה אחת של הסבר. אחרת קשה לחלקנו להתכונן לדיוני המליאה. אני עובר על הרשימה ואינני מבין. מהו בדיוק חלון צץ? אחרי מה עוקב כדור העיקוב? וכן הלאה. אם רבה העבודה, לפחות שיינתן הסבר קצר באותם מקרים, כגון שנשוֹן, שהתחליף העברי המוצע שונה מן המונח הלועזי ומתרגומו המילולי.

ר' גדיש: הדבר אפשרי כשמדובר ברשימות מונחים קצרות. כשהרשימות ארוכות – ותיכנה רשימות של מאות מונחים – אין זה מעשי. במקרים אלו הרי לא יעלה על הדעת לדון בכל מונח ומונח. לפי הבנתי, זוהי מלאכתו של הוועד המשותף.

א' טריינין: כל זמן שאיננו חותמת גרידא ואיננו מאשרים אוטומטית את החלטות הוועדות המקצועיות, אינני רואה דרך אחרת. עלינו להבין במה מדובר.

ש' אירמאי: הגב' גדיש צודקת. אין לפניכם אלא טיפה מים המונחים, וחברי האקדמיה עלולים לטבוע בניירת. אין אפשרות טכנית להביא את ההגדרות, כי אלה צריכות להיות מדויקות וקשה להבינן. הדרך הטובה היא זו שנהגנו בה עד כה: להזמין לישיבה מומחה שישיב לשאלות.

מ' בר-אשר: אני מקבל את הערותיהם של האד' אירמאי, קיסטר וטריינין. היה עלינו לזמן לכאן איש מקצוע שיספק הסברים לשאלותינו. השאלה עתה היא מה נכון לעשות בעניין אישור הרשימות שלפנינו, שהרי אין מדובר כאן במילים שהתעוררה לגביהן בעיה או מחלוקת הדורשת את הכרעתנו. אלו הן בסך הכול השלמות ותיקונים למילון גדול. במילונים גדולים מרבית המונחים כלל אינם מגיעים לדין; רק המונחים הבעייתיים באים למליאה לאחר שעברו את דיוני הוועדה המקצועית, את הערות אנשי המקצוע שהמונחים נשלחו אליהם ואת דיוני הוועד המשותף. לכן נדמה לי כי נכון נהג אם לא נתלה את ההחלטה ונאשר את הרשימות בסייגים שהתקבלו, למעט המונח שְׁנָשׁוּן, שיובא לישיבת המליאה הבאה.

א' טריינין: דבריי נגעו בעיקר לנוהל בעתיד.

הוחלט לאשר את רשימות התיקונים וההשלמות של המונחים בטכנולוגיית המידע בשינויים שהתקבלו, למעט המונח שְׁנָשׁוּן.

ד. גְּבַר, שְׁלֵטְנִי; כדור-עף

הודעת הוועד המשותף לוועד המינוח ולוועד הדקדוק

1. גְּבַר, שְׁלֵטְנִי
 dominant – במונחי האקדמיה מתרגמים את המונח הזה כך: גְּבַר (דיפלומטיה, מתמטיקה ועוד); שְׁלֵטְן (הצעת ועדת הביולוגיה), שְׁלֵטְנִי (דמוגרפיה ועוד).
 הוועד המשותף החליט ששני המונחים גְּבַר, שְׁלֵטְנִי ימשיכו להתקיים, והכול לפי השימוש שכבר רווח במקצוע הנדון.

2. כדור-עף
 הוחלט לאשר את המונח המקובל בציבור כדור-עף במקום המונח כדור יָעָף (שנקבע במונחי תרבות הגוף, התשכ"ג).

מ' בר-אשר: נסיים חלק זה של הישיבה בשתי החלופות העבריות לדומיננטי – גְּבַר, שְׁלֵטְנִי – ובהחלטה לקבל את כדור-עף.

מ' זמלי: מה תהיה הצורה המיועדת של כדור-עף?

ר' גדיש: כדור-העף, כמו כסא הנוח.

א' אבנר: אני חושב שזו מילה קצרה דייה כדי לכתבה כמילה אחת, בלי מקף. או אז מקום ה"א הידיעה מובן מאליו: הכדורעף.

י' בלאו: בצירוף כדור-העף הרכיב עף יכול להפוך משם תואר לשם עצם, ולפיכך אין קושי ביידוע. אני מעדיף אמנם כדור-העף, אך כל אסון לא יקרה אם יאמרו הכדורעף.

א' אלדר: אני תומך בדעת האד' אבנר. ביטול המקף בכדור-עף, בכדור-סל ובדומיהם יועיל גם לציון השחקן: כדורעפן, כדורסלן וכד'. כל עוד יש מקף צורות אלו מנועות.

מ' ברי-אשר: החלטה מעין זו צריכה להידון תחילה בוועדת הדקדוק. החלטה האקדמיה לעת עתה היא שכדור-רגל, כדור-סל וכד' נכתבים כשתי תיבות מוקפות. מסיבה זו לא אישרה האקדמיה כדור-רגלן, כדור-סלן וכיו"ב, אלא שחקן כדור-רגל או שחקן כדור-סל. להחלטה לאשר כדורעף השלכות גם על כתיבם של ענפי הספורט האחרים, ולכן ראוי שוועדת הדקדוק תידרש ראשונה לשאלה. אם כן, לא נעסוק כעת בסוגיית הכתיב והיידוע, ונאשר בינתיים את כדור-עף במקום כדור-יעף.

א' דותן: כשתדון הוועדה בכדור-רגל ובענפי הספורט האחרים, אני מבקש להנחותה לראות ברכיב עף שבכדור-עף שם עצם ולא שם תואר, כמעמדם של הרכיבים רגל או סל בכדור-רגל, כדור-סל.

א' מגד: אני מעוניין להתייחס לבעיית השלטני. נדמה לי שהמושג אינו מביע את מה שמביע דומיננטי. אדם שלטן או שלטני נשמע כבעל תכונת השליט, השונה מדומיננטיות.

א' טריינין: איני מוצא פסול במעתק סמנטי משליטה ועריצות לדומיננטיות. זהו תהליך סמנטי רגיל, ורק טבעי לומר למשל 'הגורם השליט כאן הוא זה וזה'. זהו מעתק מטפורי שכולנו רגילים בו.

א' חזן: אני מציע לקבוע רק את שלטני. מונח זה שקוף יותר מגבר, מה גם שבכתיב חסר ניקוד קשה לדעת כיצד לקרוא את הצורה גבר.

א' אבנר: אינני רואה צורך לתרגם את המילה דומיננטי. הלוא אין קושי בהגייתה ובכתיבה, ואין גם צורך לגזור ממנה פעלים. זוהי מילה בין-לאומית, והיא יכולה להוסיף ולשרת אותנו.

ש' הראבן: בשימוש הכללי ישנה המילה בולט, למשל 'אדם בולט'.

ש' אירמאי: יש צורך בשני המונחים גֶבֶר, שלטני מאחר שלא הרי משמעות המונח במתמטיקה כהרי משמעותו בתחומים אחרים. במתמטיקה נקבע המונח גֶבֶר לפני שנים הרבה, ואין לו כל קשר לשתלטנות. טור המספרים 2, 4, 6, 8 גֶבֶר על 1, 2, 3, 4, כלומר גדול ממנו. בתחומים אחרים, כגון ביולוגיה, יש במונח דומיננטי קרבה או קשר לשתלטנות, אך לא במתמטיקה.

א' דותן: מדוע הובא הנושא לדיון? בדיפלומטיה ובמתמטיקה משמש גֶבֶר; בביולוגיה ובדרמוגרפיה משמש שלטני. כל תחום יכול להוסיף ללכת בדרכו.

ג' בירנבאום: אחד מהכללים המקובלים הוא "תפוס לשון אחרון". אם למילה לועזית נקבעה בתחילה מקבילה עברית אחת ושנים אחר כך נקבעת מקבילה עברית אחרת, האם מותר להניח שהאקדמיה שינתה את דעתה או שבאמת בכל תחום ישמש מונח אחר? זו למעשה השאלה שבבסיס הדיון: האם הקביעה שלטני בביולוגיה מוציאה את הקביעה גֶבֶר במתמטיקה?

ש' אירמאי: אינני חושב שבכלל "תפוס לשון אחרון" יש כדי להכריע. כל מקרה צריך להיבחן לגופו.

א' דותן: אל לנו לצאת מן המונח הלוועזי ולראות בו את חזות הכול; ראוי שלא לתרגם מונח אלא למצוא לו מקבילה לפי העניין. ישבו בזמנים שונים ועדות שונות בתחומים שונים לגמרי, כמו ביולוגיה ודיפלומטיה, ואין תמה שפעם קבעו כך ופעם קבעו כך. אין מונח אחד גֶבֶר על רעהו.

מ' בראשור: אם אין הערות נוספות, נסיים חלק זה של הישיבה ונצביע על שני הסעיפים הללו. שאלת הכתיב של כדור־רגל, כדור־עף וכיו"ב, שאלה שהשלכותיה מהותיות ולא רק טכניות, מועברת לוועדת הדקדוק.

הצבעה

בעד אישור החלטות הוועד המשותף – רוב גדול

הוחלט שלא לקבוע ל־dominant מונח אחד; גֶבֶר, שֶלְטָנִי ישמשו לפי מה שנקבע במילונים השונים.

הוחלט לאשר כְּדוּר־עָף (במקום כְּדוּר־יָעָף).

חלק ב

ישיבה חגיגית לכבוד שנת היובל למדינה
במעמד שר החינוך והתרבות, הרב יצחק לוי

א. הרצאת נשיא האקדמיה משה בר-אשר:
"האקדמיה והלשון העברית"

אני מתכבד לפתוח את ישיבתה החגיגית של האקדמיה, ואני מודה לאורח הכבוד, שר החינוך והתרבות הרב יצחק לוי, שהגיע לישיבה היישר מנמל התעופה בן-גוריון. ישיבה זו של מליאת האקדמיה, המתכנסת במעמד שר החינוך והתרבות הרב יצחק לוי במלאות חמישים שנה למדינה וארבעים וחמש שנה לכינונו של המוסד, היא מאורע חגיגי, אך דין הוא שייאמרו בה גם דברים של חשבון נפש.

ה' באייר תש"ח מציין קו של התחלות רבות בתולדות עם ישראל; מאותה השעה שהחלה מחדש קוממיות ישראל, תחומים רבים שינו פניהם שינוי מפליג, ולא כאן המקום לפרטם ולסדרם, אך ספק אם התאריך הזה מציין התחלה של ממש בתולדות הלשון העברית. רבים מן הקווים המאפיינים את העברית שלאחר ה' באייר תש"ח לא באו לעולם ביום הקמת המדינה, אלא שנים הרבה לפני כן. אמת, מיום שנתכוננה המדינה והעם ביקש לנהל את חייו בעברית, הוכשרה השעה להתחלות חדשות בשטחים רבים. למשל, ודאי הוא שהקמתו של צה"ל הביאה לשינוי ערכים גדול במילון העברי. ואולם דבר זה נגע בלגנים ולא בבניין עצמו. אם העברית שלנו בשנות התשעים נבדלת מן העברית של שנות הארבעים, הדבר הוא תוצאה של תהליכים שארכו שנים, ואין מדובר בשינוי שאירע בן-יום בה' באייר תש"ח. אך ברור מעל לכל ספק שהקמת המדינה חוללה שינויי דפוסיים בתחום התרבות; מסגרות רבות שינו פניהן, ותכנים חדשים ניצוקו למסגרות ישנות.

ומן הכלל אל הפרט: במקום ועד הלשון קמה האקדמיה ללשון העברית. שנים הרבה לפני קום המדינה סברו ראשי ועד הלשון, גדולי הסופרים והמשוררים וראשי המדברים במחקר העברית שכינון אקדמיה ללשון העברית הוא משימה לאומית. בחתירתם למימוש המטרה הזאת הם זכו לאוזן קשבת ולשיתוף פעולה מצד ראשי היישוב – ולימים ראשי המדינה – ועל כולם דוד בן-גוריון. משקמה המדינה הוחל בהכשרת הלבבות ובהכשרת הדרכים, וכעבור חמש שנים, בקיץ תשי"ג, הוחק בכנסת חוק המוסד העליון ללשון העברית, ובכסלו תשי"ד נתכנסה האקדמיה לישיבתה הראשונה.

שנת היובל למדינה היא מועד מתאים לצפות לאחור כדי לראות מה הושג ומה הוחמץ; מה יש לבקר, ועל מה יש לשמוח. כך גם אפשר להתכונן לימים יבואו ולהציע תכניות פעולה. זה הרקע לזימונה של ישיבה חגיגית זו במעמד השר.

רבים טעו וטועים בהניחם שהאקדמיה היא המשך – בשינוי השם – לוועד הלשון, לפי שעיניהם טחו מראות שלא זו הייתה כוונת מייסדי המוסד, ולא בדרך הזאת הם הוליכו את האקדמיה. המייסדים לא רצו שייגרע דבר ממה שעשה ועד הלשון בהכוונת העברית החיה ובהעשרת אוצר מיליה. אבל לכם היה נתון לתוספת נדבך או, ליתר דיוק, לתוספת הנדבך שיהא למסד העיקרי של המוסד: כינון זרוע נוספת שתעמיד את מחקר העברית לתקופותיה כמטרה לעצמה וכאמצעי ראשון במעלה בהכוונת הלשון העברית. כך ראתה את הדברים הנהגת האקדמיה בשעת ייסודה, וזה הרקע להקמת מפעל המילון ההיסטורי בידי פרופ' בן-חיים.

מכאן ואילך, זה כארבעים שנה, הייתה האקדמיה למוסד המרכזי בארץ ובעולם לחקר הלשון העברית. מאותה שעה גם שינתה את פניה הפעילות בהכוונת הלשון, וראויים הדברים לפירוט יתר. אמנם חברי האקדמיה וגם קהל גדול של חוקרים ושל שוחרי העברית יודעים רבות על פעולותיו של המוסד מאז ייסודו, אולם צורך הוא לנו לעת הזאת שהדברים ישובו להיאמר ובהדגשות מתאימות.

הפעילות בהכוונת הלשון היא מרובת פנים ונעשית במישורים אחדים: במינוח כללי ובמינוח מקצועי; בגיבוש הדקדוק התקני לבית הספר ולקהל המשכיל אוהב-הלשון; ובטיפוח הלשון באמצעי התקשורת הממלכתיים, שכן הללו משמשים כלי ראשון במעלה להשרשת ההחלטות שלנו בתחומי העשייה השונים.

מעשי האקדמיה בהכוונת הלשון ניבטים מסדרת פרסומים מקפת. זו כוללת את עשרים וארבעת הכרכים של זיכרונות האקדמיה, הנותנים דיווח מלא על כל מה שנעשה בישיבות המליאה. הם מציגים את הדיונים המפורטים ואת ההחלטות. הקורא בהם יוכל להיווכח שאין שאלה גדולה וקטנה בעברית שלא עלתה על שולחן האקדמיה. לעתים קרובות הדיונים מסבים קורת רוח גדולה אף יותר מן ההחלטות עצמן. כמו כן יוזכרו עשרות המילונים המקצועיים, עדות למינוח המקיף – ואולי המקיף מדי – שיצא מתחת ידינו בכיובל שנים. מילונים אלו נתגבשו בעבודה מאומצת, מתמידה ושקדנית של חברי האקדמיה ושל אנשי המקצועות השונים, והמוציאים והמביאים הם אנשי המזכירות המדעית למן ימיהם של מורינו וחברינו הגדולים האד' עלי איתן ומאיר מידן, מנוחתם כבוד. אין המילונים נותנים ביטוי למשא ולמתן המאלף, המלווה את עבודת הוועדות לפני שהחומר מגיע למליאת האקדמיה לאישורו, ובשל כך ודאי הפסדנו הרבה תורה ודעת. הדים נוספים מן העשייה הזאת עולים גם בפרסומים בכתבי העת של האקדמיה. לא נשכח את הפעילות הנרחבת, המוצאת את ביטויה באלפי תשובות, בכתב ובעל פה, שהמזכירות המדעית ממציאה לאלפי הדורשים. בכל זה ממשיכה האקדמיה בדרכה שלה את הפעולות שנעשו בוועד הלשון ובשלוחותיו בשלוש הערים הגדולות. נציין עוד את המינוח בטכנולוגיה, שעליו שוקדת לשכת חיפה, השוכנת בטכניון, ואת חברנו האד' אירמאי, העמל בה למעלה מחמישים שנה.

פעולתם של יועצי הלשון ברדיו ובטלוויזיה הממלכתיים ובתחנות אחרות הביאה כאמור לקבלת החלטות רבות של האקדמיה ולהשרשתן בציבור, הן במינוח הן בעניינים של שימוש הלשון. פעולה זו, חברנו המנוח אבא בנדויד הוא שקבע את דפוסייה. במקומות אלו גם ראינו כמה לא צלחה דרכנו, אם משום שהצעותינו לא יכלו למרוצתם של מי שקדמו והציעו הצעות אחרות – מוצלחות יותר או כושלות – ואם משום

שבסוגיות רבות המנהג אינו נעקר מפני ההלכה. ואף ששגגות תלמודם של עיתונאים ומורים וחוקרים ודוברים וכותבים אחרים עלו זדון, לא נמצא הכוח ולא הוכשר הדור לתיקונים ולשינויים הדרושים. די לרמוז למה שאמר בעניין זה אבא בנדויד. בכל זאת ההישגים בטיפול לשון של איכות בשידור הם מרשימים וראויים לציון. אולי כאן המקום להזכיר, שאפילו אחד מגדולי מתנגדיה של הנורמה בלשון הודה כי העברית בדור האחרון נעשתה תקנית ומטופחת יותר. הישג זה לא בא מעצמו; הוא תוצאה של פעולת חינוך נמשכת ומתמידה שוועד הלשון, האקדמיה ושליחיהם הובילו יחד עם מערכת החינוך.

כאמור החידוש הגדול במעשיה של האקדמיה הוא בפעולה המחקרית המתנהלת במפעל המילון ההיסטורי זה כארבעים שנה. הועמדו ספרי מקורות מפורטים, ובהם תיאורים מהימנים של העדים לכל חיבור וחיבור בספרות העברית העתיקה, עד מוצאי תקופת הגאונים, ובחטיבות ספרות נוספות. ספרים אלו שימשו ומשמים לא רק את עובדי המילון ההיסטורי, אלא גם מאות ואלפי חוקרים בתחומים אחרים של מדעי היהדות.

אחרי שנתגבשו ספרי המקורות, הוחל בהכנת החומרים למילון, היינו הכנת מהדורות מדויקות של כל חיבור, מנותחות ניתוח מורפולוגי ומלוות קונקורדנציות. מיסד המפעל ומנהלו הראשון השכיל בחזונו הגדול להשתית את העבודה מראשיתה על השימוש במחשב. הוא גם אסף חבורה מצוינת של עובדים מדעיים לעיסוק במלאכת המילון; כמה וכמה מהם ידועים כיום כחוקרים חשובים של העברית.

המפעל כבר פרסם חומרים למילון; תחילה בדפי זיעור ועתה בתקליטור ראשון. כמו כן ראו אור מהדורת ספר בן סירא, הערך "ערב" וסדרת המאמרים הצנועה ורבת התועלת "מן הנעשה במילון ההיסטורי". כל אלה כולם הם עדות חלקית לנעשה במחקר העברית באקדמיה. אף מחקר הארמית, ובכלל זה המילון הארמי של ארץ ישראל, שכבר ראה אור, ומילון הארמית הבבלית, הנמצא בהכנה, וכן תחומים אחרים נשכרו מאוד מן העבודה הנעשית במפעל.

האקדמיה פרסמה גם רשימה גדולה של ספרים בסדרה הראשונה והשנייה של מקורות ומחקרים, הכוללת חיבורים בעלי ערך בתחומים שונים של מחקר הלשון, טקסטים מוגדרים ובירורי מסורות, ועוד ידינו נטויה. בפעילות המדעית הזאת טמון יותר מרמז לסיבת כינויו של המוסד במילה אקדמיה כדי לציין את שינוי הערכים שחל במעבר מוועד הלשון למוסד החדש. יש כאן התקדמות בתכנים ובאיכות. המילים העבריות המקבילות שהוצעו כשמו של המוסד, נשחק שימושן בשל ריבוי המוסדות שנתכנו בהם, כגון מדרש, מדרשה, בית ועד וכיו"ב, וביניהם גם מוסדות קיקיוניים.

אילו עמדו לרשות האקדמיה יותר אמצעים מאלה שהועמדו לרשותה עד כה, יש להניח שהיקף הפעילות בכל התחומים היה גדול יותר. היינו מפרסמים מקורות ומחקרים רבים יותר; היינו מעמידים שורה ארוכה של מהדורות-טקסטים ממופות ומלוות קונקורדנציות, דוגמת הכרך שהזכרתי של בן סירא; ובעיקר, קצב הכנת החומרים למילון היה מזורז יותר, וכתובת המילון הייתה קרובה יותר; גם בעשייה הנורמטיבית בהכוונת הלשון ובמינוח היינו נענים לצרכים נוספים הבאים מן הציבור הרחב, ועוד אשוב לזה.

ראוי להדגיש שהן בתחום המחקר הלשוני הן בהכוננת הלשון אין האקדמיה טוענת לבלעדיות. יש לה שותפים נאמנים, וצריכים הדברים ביאור קצר: העיסוק במחקר הלשון העברית אינו נעשה רק באקדמיה. עשרות רבות של מלומדים בארץ ובעולם חוקרים את צורותיה ואת תחבירה של העברית לתקופותיה ולחטיבותיה, ומבררים סוגיות במילונה. גם חקר מסורותיה של העברית, אלו שבכתב ואלו שבעל פה, ראה ברכה רבה בדור האחרון במידה רבה הודות למפעל החשוב, מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, שהקים האד' מורג באוניברסיטה העברית לפני עשרות שנים. אולם דומה אני שרק האקדמיה יכולה ליטול על עצמה – ואכן נטלה על עצמה – משימות מקיפות וכוללות, עם שהיא מעמידה כלים לעשרות חוקרים ולמאות תלמידים מתקדמים כדי להוציא לפועל את תכניות מחקריהם.

בתחום הכוננת הלשון שותפה לאקדמיה מערכת החינוך. האקדמיה היא המוסד המחווק בתחום העברית התקנית; היא המעמידה לדורשים את אוצר המילים העברי, וכל הרוצה ליטול – יבוא ויטול. אבל מערכת החינוך היא המופקדת על ההוצאה לפועל של החלטות האקדמיה בכל התחומים. אני רוצה לציין בסיפוק את המאמץ החשוב שנעשה בשנים האחרונות כדי להדק את הקשרים בין האקדמיה למורים ללשון ולמפקחים במשרד החינוך. בוועדה החדשה להוראת הלשון יושבים כיום חברים ועובדים מן האקדמיה, ויש מגע מתמיד בין בית המדרש לשטח. אבל על אף העשייה הרבה באקדמיה ולמרות שיתוף הפעולה מצד משרד החינוך בתחום זה – הקניית ידיעת הלשון העברית היא מחוץ לתחום טיפולנו. רכישת בקיאות מוכחת בלשון, בספרויות ישראל לתקופותיהם ולחטיבותיהם והעשרת הלשון של תלמידי בתי הספר נתונות כולן בידי מערכת החינוך ובידי גורמים אחרים. כבר נאמר בהזדמנויות שונות, שגלות הלשון של קהלים רחבים היא סימן היכר מובהק לתלמיד המצוי, והיא מעין תעודת עניות להישגי התרבות של החברה בישראל. אך ספק אם המורה ללשון הוא הכתובת; ודאי אינו הכתובת היחידה לטיפול בתחומים אלו. אלה הן מטלות של מורי המקרא והתלמוד – ככל שאלה נלמדים במערכת החינוך – ושל מורי הספרות החדשה, ובעצם כל המורים מופקדים עליהן במישרין ובעקיפין. דין הוא שהעוסקים בהכשרת הגנת והמורה בבית הספר היסודי והתיכון ייתנו דעתם לפן הזה. אין אנו משלים את עצמנו שייתן הנותן את כל עם השם נביאים, אבל חברה בעלת נכסי רוח כשלנו נמדדת ביכולתה להגדיל את הקהל המשכיל שלה; קהל שבקיאותו בספרות לחטיבותיה תהיה דבר מוצק, וששליטתו בלשון בהירה, מדויקת ועשירה תהיה משאת נפשו.

כאשר ביקש שר החינוך המנוח זבולון המר, זיכרונו לטובה ולברכה, למנות אותי חבר בצוות ההיגוי של המנהל לחינוך ערכי, התקשיתי להיענות לו. נענית לו רק משהטה אוזן למשאלה שהבעתי בפניו. הצעתי לו שאחת ממשימותיו של המנהל לחינוך ערכי תהא טיפוח הלשון העברית, כחלק חשוב של העיסוק המתמיד בספרות ישראל לדורותיו. בדרך זו לא רק יתמעטו המדנים והשסעים, אלא גם תרבה הדעת; ומערכת החינוך לזרמיה – הזרם שדעתו נתונה, לפחות בעיניו, למצוות של בין אדם לחברו, וזה שדעתו המושמעת בפרהסייה נתונה למצוות של בין אדם למקום – תתלכד מסביב לנושא מוסכם – אם תרצו, נושא שהוא בתחום הקונצנזוס – ותעשה זאת בדרך בונה ויוצרת, ולא מפלגת.

על שולחנו של שר החינוך נערמות מדי שנה הצעות חדשות, חדישות, מחודשות ויצירתיות. פעמים כאשר קולפים את קליפתן מתברר שאין הרבה מתחת למעטפת. אנו מבקשים להציע הצעה ישנה: אנו מציעים שהוראת הלשון בספרות המקורות לכל רובדיהם תהא יעד מתמיד ומועדף בחינוך, כמובן בהיקף המתחייב והמסתבר. שכן משימותיה של מערכת החינוך הן רבות ומגוונות, והחיים והקדמה אינם רק בידי הלשון. המתודות יכולות להשתנות בהתאם לרוח הזמן ובהתאם לצג המחשב, אבל התכנים צריכים להיות קבועים. אסור שכל רוח מצויה ושאונה רצויה תזעזע את הדבר הזה. לימוד הלשון וספרותה, שהם מרכיב חשוב בנכסי הרוח של העם, אינו דורש שעות רבות, אלא כובד ראש ושינוי ערכים.

אני נזכר בסיפור קצר המתאים להקשר זה. מעשה בחבר האקדמיה פרופ' אליעזר שמשון רזנטל המנוח, שנכנס לשיעור תלמוד באוניברסיטה העברית כשהוא נרגש והכריז: "ראיתי שלט בחוצות הקמפוס המודיע על קורסים בקריאה מהירה. אני מציע שנארגן לאלתר קורסים בקריאה אטית". הוא כיוון לומר שנכסי תרבות דורשים קריאת עיון ולימוד כדי להבטיח את פירותיהם גם בעולם הזה. הוראת הלשון העברית וספרותה מצריכים מאמץ מתמיד וקבוע, שכן מדובר בקניינים שלעולם לא ינוס לָחֵם. כאמור המטרה צריכה להיות הגדלת הקהל המשכיל שיהא ניכר גם בעושר לשונו. דומה אני כי ראוי שמשד החינוך יבחן את ההצעה הזאת ברצינות הדרושה. עזרת האקדמיה מובטחת לו מראש.

שר החינוך פרופ' בן-ציון דינור ליווה באהדה ובמעש את הקמת המוסד בראשית היובל הראשון למדינה. מובעת בזה המשאלה שהיובל השני יפתח תקופה חדשה בתולדות האקדמיה בימי שרותו של הרב לוי. התקווה הזאת מיוסדת על היכרותי רבת השנים עם השר ועל העמדות שביטא בפניי בשיחתנו המוקדמת לפני זמן קצר בלשכתו. המצע הפורמלי לשינוי נמצא בהמלצותיה של הוועדה שבדקה את צורכי האקדמיה. השר המר הקים את הוועדה בראשותו של פרופ' לבציון, העומד כיום בראש ות"ת, וזו קבעה שהגיע הזמן לשינוי במעמדה של האקדמיה על ידי הגדלת תקציבה בצורה הראויה. אלא שיש לקבוע בצער שהשרים שבאו אחרי המר בין השנים 1992–1996, לא עלה בידם לעמוד בהמלצות אלו ובהבטחותיהם לממשן. יש לנו יסוד להאמין שהמעוות הזה יתוקן עכשיו. המתקנות שבאומות נבחנות בכל עת, גם בעתות מצוקה, בהיקף האמצעים שהן מעמידות לנכסי הרוח שלהן, תוך קביעת סדרי עדיפות ברורים. רבים מן המוסדות העוסקים בענייני תרבות ורוח יש כיוצא בהם, אבל האקדמיה, בכל הענווה, אין עוד כמותה. המטלות שנטלה על עצמה מכוח החוק ומכוח תכניותיהם של מקימיה הן משימות ממלכתיות מן המעלה הראשונה. מן הדין שביובל השני למדינה תזכה האקדמיה למשקל שהיא ראויה לו. השר הנוכחי מבין את הדבר הזה לא רק כמי שהחוק הפקידו על כך, אלא כבר-אוריין היודע את גודל המשימות המוטלות עליו. וכבר אמרו חז"ל: "אין מחזיקין אלא מן המחזיקין, ואין מזרזים אלא מן המזורזין".

[הערת העורך: הדברים ראו אור גם בלשונו לעם מט (תשנ"ח), עמ' 103–109.]

ב. הרצאת אהרן מגד: "הספרות ותחיית הלשון העברית"

הרחוב שאני גר בו בתל אביב נמצא סמוך מאוד לרחוב י"ל גורדון. לא רחוקים ממנו הרחובות מאפו, סמולנסקיין, פרישמן ומנדלי מוכר ספרים. כשאני עובר ברחובות אלו ונוזכר בסופרים שעל שמם הם נקראים, נמלא לבי רגשי חמלה והערצה כאחד. זאת משום שהסופרים האלה ואחרים כתבו בלשון שלא הייתה לשון הדיבור והמחשבה שלהם. הם דיברו וחשבו ביידיש, ברוסית ובפולנית, ומה קשה לסופר לכתוב בלשון שאינה לשונו הטבעית. יתרה מזו, את ספריהם הועידו לקוראים מעטים, פזורים זעיר פה זעיר שם בארבע ארצות, בערים ובעיירות נכחדות שבהן לחשה הגחלת בעגמת הדשן. גם קוראים אלה, העברית לא הייתה לשונם הטבעית, אלא באה להם מספרי הקודש. אף על פי כן – ודבר זה הוא הראוי להערצה – כתבו הסופרים האלה את השירים, את הסיפורים ואת הרומנים שלהם בלשון העתיקה, כי תקווה כמוסה וחוש נבואי אמרו להם, שלא ירחק היום ולשון זו, שבמשך מאות בשנים הייתה רדומה והסתתרה בנקיקים ובמערות של ספרי מדרש, פוסקים והלכה, תתעורר לתחייה בארץ שנולדה בה ושנטועים בה שורשיה, ותהיה שוב לשונו המהלכת, המדוברת והנכתבת של עמה.

סיפור היחסים שבין הסופרים האלה, סופרי תקופת ההשכלה ותקופת התחייה, ובין הלשון העברית הוא סיפור אהבה. אהבה על כל סממניה: געגועים, חיזורים, מסירות נפש, הקרבה וגם אכזבות ובגידות. חולי אהבה היו סופרים אלו אל היפהפייה הנרדמת הזאת שציפתה לגואלה. לאן היה עליהם לפנות בבואם לכתוב בעברית שירים, סיפורים ורומנים? אל מקור החיים של לשון זו, אל שורשה הקדום, התנ"ך. אבל התנ"ך כולו שירה; יפה לכתוב בניכיו דברי שיר, אך האם אפשר לכתוב בלשונו גם סיפור פשוט? כשפוגש אליעזר, עבד אברהם, את רבקה ליד באר המים לעת צאת השואבות, מסופר שאמר לה: "הגמאיני נא מעט מים מכדך". והיא עונה לו: "שתה אדוני... גם לגמליך אשאב עד אם פלו לשאת" וגו'. האומנם הייתה זו שפת היום-יום שבה דיברו בזמן ההוא איש עם רעהו ועם רעותו? לשון כל כך מנומסת, כל כך מסולתת? האומנם פנו זה לזה בכיטויים כמו "אם נא מצאתי חן בעיניך", "אל נא באפך", "יש לי רב אחי יהי לך אשר לך" וכד'. האם בחורה וולגרית, לכל הדעות, כמו דלילה, אמרה אל אישה, שהיה פרא אדם, לכל הדעות: "הנה הַתלת בי ותדבר אלי כזבים עתה הגידה נא לי בְּמָה תֵּאסֵר" (שופטים טז, ג)? מכיון שאין לנו הקלטות מן הימים ההם, והמילה קְלָטָה לא הומצאה עדיין בשיבות האקדמיה, אין לנו מושג מה הייתה אז לשון החולין ומה הייתה אז לשון הפרוזה. ואפילו בתקופה מאוחרת יותר, האומנם אמר איש לאשתו: "קונם שאי את נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לרבי יהודה ולר"ש" (בבלי נדרים סו, ב)?

"שמעי מעכה, אמרה תמר אל אמתה אשר ישבה אתה על יד הנחל כעשרים אמה הרחק מן אמנון הרועה, שמעי מעכה אם לא ערלה אונן והביטי אם לא טחו עיניך מראות". כך כתב אברהם מאפו באהבת ציון יותר משלושים שנה לפני עליית הבילויים לארץ ישראל, כלומר לפני שהיה דיבור עברי כלשהו בימות החול. לשון זו ברומן אידילי, רומנטי, שעלילתו מתרחשת בימי הבית הראשון, מתקבלת על הלב. אבל גם כשכתב מאפו רומן שאמור להיות גאליסטי-ביקורתי, על זמנו שלו, רומן שעלילתו

מתרחשת ברוסיה ובלטיא, עיט צבוע שמו, שם בפי האישה, שרה בת ירוחם, משפטים כמו "לא ידעתך ולא חפצתי לדעתך; צא לך מהר מזה והשלך כספך הנמאס אל נחלי בליעל כי צר לך המקום ללון פה". הרי דברים אלה נשמעים גרוטסקה, ומי הקורא שיאמין להם?

הבעיה שניצבה לפני הסופרים בני הדור ההוא וגם לפני הסופרים שבאו אחריהם במשך עשרות שנים, הייתה הפוכה מזו שניצבה לפני פרופ' היגינס בפייגמליון של ברנרד שאו. בהביאו את לייזה דוליטל לביתו, הוא ביקש לאלף את מוכרת הפרחים ההמונית, ששפתה שפת שוק פרוצה, גסה ומקולקלת, לדבר בלשון נקייה, דקדוקית, מנומסת ועשירה, כשל בני החברה העליונה. אך את העברית – זו האריסטוקרטית, הפיוטית והנמלצת של המקרא וזו המחוכמת, המפולפלת והדקדקנית של המשנה – צריך היה לאלף שתדד ממרום שבתה, שתפשוט את מחלצותיה המפוארות, שתלבש בגדי עבודה ותעסוק במלאכות הבית ובשעשועי יום-יום, ושתדבר אלינו לא מגבוה ובריאות, אלא בגובה העיניים.

וכאן אירע לנו נס שספק אם התרחש כמותו באומה אחרת, והוא אירע קודם כול בין דפי הספרים. פה, בארץ חמדת אבות, שבמושבותיה הראשונות – גדרה, ראשון לציון, פתח תקווה וזיכרון יעקב – כבר שיחקו הילדים בעברית, שרו שירים בעברית, והגדולים קראו עיתונים עבריים, עדיין כתב אליעזר בן-יהודה, בעל הכתר 'מחיה השפה העברית', בלשון ההשכלה. בבואו לספר על נסיעתו מאלכסנדרייה לארץ ישראל הוא כותב: "ואשתחוה לאשת רעי ואמר אקוה כי תכבדני גברתי ותספחני לחברתכם שני ימי מסענו". וכמוהו, בסגנון משכילי, כותב גם יואל משה סלומון, ממייסדי פתח תקווה, כשהוא מספר על שיחה עם עולים חדשים בבית מלון ביפו. והנה, הפלא ופלא, דווקא בגולה, בסביבה שכמעט לא היו בה דוברי עברית, והסופר לא שמעה כלל באוזניו אלא רק קראה בעיניו, נכתבו דברים בעברית חילונית, מדויקת, לא מליצית, נענית למסירת דקויות של תיאורי טבע, חפצים ורגשות; עברית שהבדל גדול אין בינה ובין העברית הנכתבת היום בידי החיים בישראל ובידי אלה שנוולדו בה.

הנה קטע מתוך מאחורי הגדר של ביאליק, סיפור שנכתב בשנת 1905 בגולה: "הגיעו ימי גשמים וערפל, הימים שאחרי סוכות. הקרפף השמם – שמם שבעתים, הרגל מועדת שם בחלקלקות וטובעת בבוץ. טרפי הצמחים מוטלים כפושים בטיט שמן והגבעולים החבוטים מתמתחים ושכובים זה על-גבי זה כתולעים מתים" (פרק ז). בשנת 1906 גנסיין, גם הוא בעיר במזרח אירופה, שרק מתי מעט מפיין יהודיה שמעו או דיברו עברית – והייתה זאת בוודאי עברית מן ההפטרה – כתב בסיפורו בינותיים כך: "מאותה שעה והלאה התחילו זוחלים ימים ארוכים וצהובים, והיתה שפוכה בטלה בכול. והחוצות היו רובצים נרפים ושוממים, ולשמים הגדולים לא היתה כל תשוקה שהיא, ונפתלי היה יושב אל חלונו ולא היה אלא חושש תכופות, שלא יִהרס הכיסא הוויני שמתחתיו מחמת כובד משאו" (פרק 1).

קטע כזה, שבחרתיו באקראי, באוצר מילים כזה ובתחביר כזה יכול היה להיכתב גם היום בידי סופר ישראלי, אם גם בקצב אחר, שהלוא הקצב הוא נשמת אפו האישית המיוחדת של כל סופר. אין בו, בקטע הזה, שום משפט מן המוכן שנלקח בצורתו, במבנהו ובצירופי הלשון שלו מן המקורות. כל אבניו בניין חדש, עברית חדשה, ואין בו

שום ביטוי ארכאי העלול להביך או להרתיע את הקורא בן ימינו. עברית חדשה זו, נקייה ממליצות, נענית לצרכיו ולשימושי הרבים של בעל הדמיון ובעל הנפש היוצרת, כובשת והולכת את הספרות העברית בשנים הבאות בגולה ובארץ ישראל. וכך בשנת 1919 יוצאים מתחת עטו של ברנר בשכול וכשלון משפטים טבעיים דוגמת "חפץ היה מוטל על ערש-דוי. אסתר טיפלה בו. פצעו הציץ לו לחפץ. ואולם הוא לא על זה חשב" וכו' (פרק ו). וב-1920 כותב גם ראובני בבראשית המבוכה (עד ירושלים) משפטים דומים אלה, שטעמם בפי הקורא כלחם יום-יום.

ביאליק במאמרו "חבלי לשון", מאמר הדן במסגרת הפולמוס על עתיד הלשון בשאלה אם להרחיבה או שלא להרחיבה, מדגיש שני עיקרים שהם הכרח להתפתחות העברית ולכאורה סותרים זה את זה. האחד הוא השגרה; השני – ידיעה שלמה של הרכוש הלשוני מכל הדורות. כך הוא כותב באותו מאמר: "המלאך הנאמן ביותר של הלשון – השגרה. העשירה שבלשונות, אם אין לרכושה הולכה והבאה, עקירה והנחה, מעוך ומשמוש, שכלול והשלמה... קיומה פגום ועלוב והיא הולכת ומתנונית, הולכת ונחשלת". וכנגד זה, "היוצר הגמור מודד תחלה ויודע את כל כחה של הלשון, בלא שיור כל-שהוא, עד סוף תחומיה הרחוקים ביותר". עשירותה הגמורה של הלשון היא כוחה הפנימי החיוני. שני העיקרים, השגרה וניכוס האוצר הלשוני של כל הדורות, נתקיימו בנו במאה השנים האחרונות פה בארץ ישראל, והם שגרמו את התפתחותה והתרחבותה העצומה של העברית כלשון שבעל פה וכלשון שבכתב. השגרה באה בדרך הדיבור העברי, שנעשה לנחלת המוני העם מכל הגילים, המעמדות והעליות, ובדרך התקשורת – העיתון, הרדיו, הפרסומת וכו'. אלה הצמיחו מילים, ניבים וביטויים חדשים לאין ספור; ניכוס האוצרות הלשוניים לכל רובדיהם בא בדרך הלימוד, החקירה, ובעיקר דרך הספרות.

הספרות שנכתבה ונכתבת בארץ על כל ענפיה, השירה, הפרוזה, המחזה, הפזמון והתרגום – על ידי החשיפה והגילוי של מכמני הלשון בספרות העת העתיקה, בפיוטים ובמדרשים, בסיפורי החסידות, בכתבי הרבנות וכו' ועל ידי שימוש במורשת הזאת בדרך של מוטציות, הרכבות, הצלבות, המצאות ושינויי צורה ומבנה – העלתה את הלשון למדרגה שיש בכוחה לבטא דקויות של רגשות, של מצבי נפש, של פרטי פרטים של נוף, של טבע החברה ושל טבע האדם, כפי שלא היה לה מעולם. יש לציין במיוחד את התרגומים, המקדמים את העברית בצעדים גדולים ומביאים לגיונה ולהרחבתה. אין מדובר רק בתרגומים הווירטואוזיים של שלונסקי, אלתרמן, שנהר ואחרים מבני הדור ההוא, אלא גם, ולא פחות מכן, בתרגומים הרבים המצוינים מן הספרות הקלסית, הרוסית, הגרמנית, הצרפתית והאנגלית, המופיעים היום; כי הצורך הוא אבי ההמצאה, והצורך למצוא מקבילות למילים ולביטויים מלשונות אחרות שאינם מצויים בעברית – הוא שהביא לחידושי לשון לאין מספר, חידושים ששימשו לאחר מכן את הפרוזה ואת השירה המקוריות.

התופעה שצריכה להדאיג אותנו היא ההתרוששות הנוראה של לשון הדיבור של הדור הצעיר בכל שכבות העם ושל לשון התקשורת ההמונית, בעיקר בעיתונות המקומונים, בשבועונים ובתשדירי הפרסומת; לשון שנעשית יותר ויותר חפה מכל אסוציאציות תרבותיות, מכל זכר לרבדים עמוקים יותר של הלשון ומכל שימוש

בביטויים מן המורשת העשירה של העברית. לפרצות האלה, המתרחבות והולכות מחמת בורות, פשוטה כמשמעה, חודרים הלעז והלשון המשובשת והמסורסת; חודרים גם משפטים שלמים באנגלית אמריקנית, הכתובים באין בְּרָה באותיות עבריות: הוא לא לוקח שום דבר פֹּר גְּרֵנֶט; אִיף יוֹ אֶסֶק מִי, הוא לא הגבר הכי הכי; יוֹ מֶאֶרֶק מִי ווֹרְדֶס, הוא לא שווה פני; הלוקיישן הכי מטריף בשנקין וכו'. הנגע הזה לא יירפא בהטפות מוסר, בנזיפות או בקיטונות של לעג. מכיוון שסיבתו העיקרית היא הבורות, הדרך היחידה לעקירתו היא העמקת הידיעה במקורות ובהרחבת ההשכלה העברית מגיל בית הספר ועד הסמינרים והאוניברסיטאות, שגם בהם פשה הנגע. הלשון, על מעמקיה, היא המשמרת והזוכרת את תולדות העם ותרבותו. שְׁמוֹר וְזָכוֹר בְּדִיבוֹר אַחַד. לאור המצב השורר היום ברחוב, בדפי העיתונים ובפוטופטים הקולניים בטלפונים נראית הספרות כמצודה האחרונה של האצילות הלשונית.

ברוח הזמן יכולתי לסיים את דבריי במילים אלו: הנושא של ספרות ולשון זה לא בדיוק הקטע שלי. אמנם יש לי את הכישורים לדבר על הספרות וכוזה, אבל אני חושב: מה זה? קֶאֱמָפֶק של הַטְּוֹנְטִיס שהיום מדסקסים בוועד הלשון על מה יהיה אתנו בשפה העברית וכאלה? אני תופס קריזה כשמדברים על זה היום, בעידן האינטרנט. בסרט הזה כבר הייתי, ומה לא. נכון, יש פה נושא, מה זה נושא! אבל לא כל כך מגניב, ואותי זה בכלל לא מטריף. אבל מה, אני לא פְּרִייר לשלם לטקסי עשר שקל לבוא הנה מהתחנה. אז אם אנחנו כבר בקטע הזה, אז גם לי יש את הַפִּיסִיס אוף מיינד שלי, ונסגור עניין. יכולתי לסיים כך את דבריי, אבל איך ארהיב עוז לעשות כך פה, בהיכל הלשון של האקדמיה העברית?

[חערת העורך: הדברים ראו אור גם בלשונו לעם מט (תשנ"ח), עמ' 110–116.]

מ' בר־אשר: תודה רבה לאד' מגד, אוהב לשון ורודף לשון. לפני שהשר יישא את דברו, אני רוצה להזכיר כי סבו כתב שני ספרים ללימוד העברית, קרוא מקרא וְדְבוֹר אשור, תוך שימוש בעברית המשמשת בצפון אפריקה. למשל, לא גְּמֶר מלאכה אלא גְּמֶר מלאכה. אם כן, גם מכוח הדורות וגם מכוח התפקיד הקשר של השר אל ענייני הלשון העברית הדוק.

ג. דברי השר הרב יצחק לוי

כבוד נשיא האקדמיה, מורי ורבותיי. אני שמח להיות עמכם, אך צר לי שרק את חלקכם אני מכיר; ראוי היה שאכיר כל אחד מכם ואתכבד בכך. אני שב זה עתה מסיוור בארבע קהילות במחוז מולדתי, מולדת אבי ומולדת סבי, מרוקו הספרדית וגיברלטר. שם מצאתי בתי ספר ותלמודי תורה שלומדים בהם לשון הקודש; כך נקראת שם העברית. גם כשנשאתי דברים על ירושלים במסיבת יום ירושלים שנערכה בקהילה היהודית אמרו: "השר יתחיל את דבריו בספרדית, ואחר כך ימשיך

בלשון הקודש". כמה התפלאתי להיווכח שעדיין לומדים שם מספריו של סבי ז"ל, ואינני יודע אם לומר את זה לשבח או לגנאי; האם ספריו כל כך טובים וכל כך משמשים, או שהם עדיין לא עודכנו בספרים החדשים שיצאו בינתיים ללימוד השפה העברית? על כל פנים הבטחתי לשלוח להם כמה דוגמאות של ספרים נוספים.

אנחנו, אלה שבאו לארץ כעולים, מכירים בערך השפה אף יותר מאלה שנולדו כאן. העברית הייתה הקשר עם ארץ ישראל ועם ירושלים. כשקיבלנו מכתב או עיתון מהארץ, כשפתחנו סידור או כשאמרנו פרקי תהלים, התאווינו להביך את פשרם; אותיות עבריות על מוצר מזון היו מעלות מיד את ערכו לרמה של קדושה. זו הייתה ההתייחסות לעברית אז, וכך גם היום. רק אתמול בארוחת הצהריים עם ראשי קהילת מדריד דיברנו על מצב ההתבוללות החמור של קהילה זו ועל עתידם של צעיריה. ראשי הקהילה קמו ואמרו שעליהם להעמיק את לימוד השפה העברית, בהיותו מהכלים המרכזיים לקשור את ילדי הקהילה למסורת, לארץ ישראל וליהדות.

דא עקא אין בעל הנס מכיר בנסו, ולכן מזלזלים אנו מעט בשפה, בתכניה ובידיעתה, וכפי שנאמר כאן, אנחנו מערבים גם מילים זרות כדיבורנו. על כן כשנתמנתי שר התחבורה שמחתי מאוד לשמוע על הוועדה המשותפת לאקדמיה ולמשרד התחבורה, הפועלת למציאת תחליפים עבריים למונחי התחבורה הלועזיים.

הלשון העברית נראית כים ללא סוף. חדשים לבקרים אנחנו מגלים בה תכנים חדשים. כל עיון מחדש בטקסט מגלה עוד ועוד מצפונות הלשון. ביום שישי עיינתי במטוס יחד עם אחד מיהודי הקהילה בפרשת פְּתִי, שבאחד מפסוקיה נאמר: "איש כי יפלא נדר" (ויקרא כז, ב). מפליא לראות את הפירושים השונים לחיבה יפלא. האחד גורס כי יפלא פירושו 'יפריש'; האחר סבור כי משמעו 'יפרש'; הדברים נראים סותרים, אבל רש"י מביא את שניהם: "יפלא יבדיל ויפרש". פירוש "חזקוני" מביא שם רשימה נהדרת של מילים ששורשם אחד אך משמעותם הפוכה – כגון שירש והשריש, מחלצות 'בגדים המכסים את הגוף' וחלץ 'פשט' ועוד – ואומר כי כך הדבר גם במקרה זה: השורש פל"א מובנו על פי רוב 'להעלים', כמו "כי יפלא ממך דבר למשפט" (דברים יז, ח), ואילו כאן מובנו 'לפרש'. והדבר הוא פלא בעיניי.

בהיותי נער בתיכון למדנו את מאמרו של ביאליק "גלוי וכסוי בלשון". המאמר, שנלמד בצורה מעמיקה, הותיר בי רושם עז. לפני כחודש השתתפתי בכמה מפגשים בעין שמר, שם עשיתי את השבת. במפגש האחרון ביקש אחד מחברי הקיבוץ ללמוד את מאמרו זה של ביאליק. כוונתו הייתה שניווכח שאף שאנו מדברים היום באותה לשון, אנו מתכוונים לדברים שונים. ואמנם משעברנו על רשימה ארוכה של מילים, וכל אחד מהנוכחים פירשן לפי הבנתו, התברר שאנחנו מדברים שפה אחת, אבל מתכוונים לדברים אחדים. מילים כמו ישראל, יהודי, ציוני ורבות אחרות נתפרשו לפי השקפת עולמו של הדובר, והשאלה שנתחזדה הייתה אם השפה היא אמצעי טכני לתקשורת ולהבנה בלבד, או שמא היא מבטאת גם עומק תרבותי ורוחני, כלומר דרך להעברת מסרים תרבותיים ורוחניים. כאשר מורה מדבר אל תלמידיו, האם התלמידים באמת מבינים את דבריו? האם המורה מגלה את מה שהוא מתכוון לומר ומכסה על מה שאינו מתכוון לומר?

אין ספק כי חלק מהמשברים התרבותיים שאנחנו עוברים מוצאים את ביטולם גם

בלשון; לא רק בדלות לשונם של רבים מבני עמנו, אלא אף בדלות לשונם של מורים ושל מחנכים. אני רואה אפוא חשיבות רבה לאקדמיה ללשון העברית ולפעילות הענפה שנעשית בה הן במחקר והן בתחום המעש.

הייתי רוצה שהתלמידים והנערים שלנו יקראו הרבה יותר ספרות עברית, ואינני יודע איך לעשות זאת. תכנית הלימודים עמוסה מאוד, וההחלטה במשרד החינוך היא להגביר דווקא את לימודי המדעים והטכנולוגיה. חשיבותם של אלה כידוע אינה מבוטלת כלל וכלל, והשאלה שנותרת בלא מענה היא איפה המקום לקצת שאר רוח. היום בעידן הטלוויזיה והמחשב רבים מהתלמידים אינם קוראים כלל, למעט אולי מה שנדרש מהם לבגרות.

באתי לכאן היום כדי לחזק את ידיכם בכל מה שאוכל. לא באתי עם פנקס המחאות, אבל אעשה כמיטב יכולתי למצוא תוספת תקציב ומימון. האקדמיה נמצאת אצלי ברשימה א', ואני גם מודע להבטחתו של השר המר ז"ל, הבטחה שאני רואה לעצמי חובה למלא ככל יכולתי. אני רוצה להודות לכם על הכבוד הרב שהענקתם לי להיות נוכח בישיבה החגיגית הזאת, ואני מקווה שחלק מהציפיות שאתם תולים בי תתקיימנה. אני תקווה גם שלא רק נדבר עברית, אלא שדרכה ובאמצעותה נלמד גם להבין יותר האחד את רעהו. תודה רבה.

מ' בריאשר: אני שב ומודה לשר על השתתפותו בישיבה חגיגית זו וכן לכל חברי האקדמיה. בזאת ננעלת הישיבה.